

24. *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl.* (Çeviren Aykut Kazancıgil - Lale Arslan-Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
25. STARR, S. Frederick. *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*, Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2013. Türkçesi: *Kayıp Aydınlanma*, çeviren Yusuf Selman İnanç, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
26. SUBTELNY, Maria. *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*. Leiden: Brill, 2007.
27. SUÇIKAR, Tarkan. *Emir Timur Yıldırım Bayezid: XV-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*. Ankara: Panama Yayıncılık, 2018.
28. ŞEHABEDDİN Mercânî. *Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*. 1. Cilt. Kazan, 1885.
29. ŞEREFÜDDİN Ali Yezdi. *Emir Timur (Zafername)*. (Çeviren Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
30. TOGAN, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
31. *Türk Tarihinin Ana Hatları*. 2. Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
32. WEBER, Max. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press, 1978.
33. WOODS, John. *The Timurid Dynasty*. Bloomington: Indiana University, 1990.
34. YÜKSEL, Musa Şamil. *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: TTK Yayınları, 2009.
35. ZSOMBOR Tibor, Rajkai. *The Timurid Empire and the Ming China: Theories and Approaches concerning the Relations of the Two Empires*. Eötvös Lorand Üniversitesi Doktora Tezi. Budapeşte, 2007.

TİMURLULARDAKİ TARİH YAZIM GELENEĞİNİN FARKLI YÜZÜ: GÜLBEDEN BEGÜM VE HÜMAYUNNÂMESİ

Bilal KOÇ

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

Аннотация: ушбу мақолада Темурнинг бешинчи авлоди бўлган Бобуришохнинг қизи Гулбадан бегимнинг “Хуммоюннома” номли асари таҳлил қилинган. Маълумки, темурийлар давридан боиланиб, кейинчалик сулола вакиллари томонидан давом эттирилган тарих, адабиёт, дин, хаттотлик, ёзув ва бошқа соҳаларда ижод қилиш анъанаси кўплаб асарларнинг яратилишига олиб келган. Буларнинг ичида эътиборга лойиқ бўлганлардан бири темурийлар сулоласига мансуб бўлган Гулбаданбегимнинг ижодидир. Асарда Бобуришохнинг ўғли Хумоюн (1530-1544) ҳукмронлиги даврида бўлиб ўтган воқеалар ҳақида баҳс юритади. Бу ерда аввало темурийларнинг тарихиунослик анъанаси ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз. Бобуришохдан боиланиб, сулоланинг бошқа вакиллари томонидан ҳам давом эттирилган “воқеаномалар, хотиралар, йилномалар” ёзиш анъанаси ҳақида сўз боради. Бобуришохнинг “Бобурнома” асарида сўнг бу анъанани Гулбадан давом эттирган. Қўйида Гулбадан ва унинг асари ҳақида маълумотлар берилган. Мақоланинг асосий мавзуси бўлган “Хуммоюннома” эса ёритилган жиҳатлар ҳамда тарихчилик анъанаси усули танқидий нуқтаи назардан муҳокама қилинган. Асарда давр ўзгаришларини шохиди бўлган ёки бошқалардан эшитган бир аёлнинг кузатишлари ўрин олган. Мавзунини қўлай тушунилиши учун тадқиқот кичик сарлавҳаларда берилган. Шу нуқтаи назардан мақола хулоса, аннотация, кириш, кичик сарлавҳалар, хулоса, библиографиядан иборат. Тадқиқот кенг қўламли шаклда имкон бўлгани ҳолда чегараланган бўлиши талаб қилингани учун баъзи жиҳатлар жуда қисқа бир шаклда берилди.

Калим сўз ва иборалар: Бобур, Хумоюн, Гулбадан, Хумоюннома, тарих.

Özet: Bu bildiri metninde Timur'un beşinci göbekten torunu olan Babür Şah'ın kızı Gülbeden Begüm'ün Hümayunnâme adlı eseri değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bilindiği üzere Timur dönemiyle başlayan ve daha sonra Timurlu hanedanına mensup olanlar tarafından devam ettirilen tarih, edebiyat, din, hat, yazı ve benzeri alanlarda eser yazma geleneği pek çok eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunların en dikkat çekicilerinden birisi de Timurlu soyuna mensup olan Gülbeden Begüm'ün eseridir. Eser, Babür Şah'ın oğlu Hümayun'un (1530-1554) faaliyetleri ekseninde gelişen olayları konu edinmektedir. Burada öncelikle kısaca Timurlulardaki tarih yazım geleneğine değinilecektir. Hemen ardından Babür Şah ile başlayan ve diğer hanedan üyeleri döneminde de devam eden “vakıat, hatırat, vakayiname” yazma geleneğine temas edilecektir. Babür Şah'ın “Babürnâme” adlı eserinden sonra bu geleneği Gülbeden devam ettirmiştir. Aşağıda Gülbeden ve eseri hakkında bilgiler verilmiştir. Bildirinin asıl konusunu oluşturan Hümayunnâme ise hem içerisinde yazılı bulunan hususlar hem de tarih yazma geleneğinin usulleri açısından eleştirel bir bakışla ele alınmıştır. Eser, dönem gelişmelerini uzaktan veya yakından takip eden, dinleyen veya şahit olan bir kadının gözlemlerini barındırmaktadır. Eser, öznel değerlendirmeleri ve duyguları taşıdığı için dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, konunun rahat bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için alt başlıklar halinde verilmiştir. Bu yönüyle özet, **Annotation**, giriş, alt başlıklar, sonuç ve kaynakça kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın geniş bir şekilde ele alınması mümkün iken sınırlı sayfa aralığı içerisinde yazılması istenildiği için bazı hususlar çok kısa bir şekilde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babür, Hümayun, Gülbeden, Hümayunnâme, Tarih.

Annotation: In this paper, the work of Gulbeden Begum, called Humayunnameh, the daughter of Babur Shah, who is the fifth grandchild of Timur, will be evaluated. As it is known, there are works written by those who started with Timur and later belonged to the Timurid dynasty, in the fields of history, literature, religion, calligraphy, writing and similar fields. One of the most striking of these is the work of Gulbeden Begum, who is a member of the Timurid lineage. The work deals with the events that developed in the axis of the activities of Babur Shah's son Humayun (1530-1554). Here, first of all, the historiography tradition of Timurids will be briefly mentioned. The tradition of writing "facts, memoirs, chronicles", which started with Babur Shah and continued during the period of other dynasty members, will be touched upon. Gulbeden continued this tradition after Babur Shah's work named "Baburnameh". Information about Gulbeden and her work is given below. The Humayunnameh which is the main subject of the paper, has been discussed with a critical view in terms of both the issues written in it and the methods of the tradition of writing history. The work contains the observations of a woman who followed, listened or witnessed the developments of the period from afar or closely. The work has been carefully studied as it carries subjective evaluations and emotions. The study is given in sub-headings to make the subject easy to understand. In this respect, it consists of **Annotation**, introduction, subtitles, conclusion and bibliography. While it is possible to deal with the study in a broad way, some issues are given very briefly because it is desired to be written within a limited page range.

Key words and phrases: Babur, Humayun, Gulbeden, Humayunnameh, History.

Giriş

İslâmiyet'in ortaya çıkması ve yayılmasıyla beraber başlayan tarih yazma geleneği yüzyıllar içerisinde tür olarak epeyce çeşitlenmiştir. Özellikle orta çağ Türk-İslâm devletlerinde bu kaynakların bazı coğrafyalar ve devletler için az olsa da diğerleri için zengin sayılabilecek ölçekte olduğu söylenmelidir. Bu kaynak türleri vakayinameler, münşeat mecmuaları, diplomatik vesikalar, sikkeler, vakfiyeler, siyasetnameler, seyahatnameler, divanlar, tarihî destanlar, hatıratlar ve mesneviler şeklinde sıralanmaktadır. İçerik özellikleri açısından her birisi genel manada zenginlik taşımakla birlikte güvenilir tarihî kaynak niteliği kıstası söz konusu olduğunda aynı değildir. Bu kaynak türlerinin her birisinin kendi içerisinde taşıdığı hususiyetler göz önüne alınarak -ilmî kıstaslar- açısından değerlendirilmeleri icap etmektedir.

Bu kaynak türlerinden "hatırat" ise en dikkatli şekilde incelenmesi kaçınılmaz olan eserlerdendir. Bilindiği üzere bu kabilden eserler, öznel değerlendirmeleri, olayın gerçekleştiği zamanda veya hemen sonrasındaki gelişmeleri sıcaklığına konu edindikleri için -tarafgirlik- çizgisindedirler. Sıcak

duygu ve düşünceleri taşıdıkları için kayıtları ilk aşamada dikkat çekici olsa da tarihçilik hassasiyetiyle verdikleri bilgilerin her yönüyle teyit edilmeye muhtaç kayıtlar içerdiği unutulmamalıdır. Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz *Hümayunnâme*'de bu doğrultuda yazılmış eserler birisidir. Eserdeki kültürel derinlik, orta çağlarda hem Türkistan coğrafyasına hem de Hindistan coğrafyasına bakan yönleriyle kendisini göstermektedir. Bu kaynak türünün genel tarih disiplini içerisinde -verilen bilgilerin güvenilirliği- noktasında taşıdığı yön tarihçileri dikkatli olmaya sevk etse de içerik özellikleri çok şey söylemektedir.

Gülbeden Begüm'ün Hayatı ve Faaliyetleri

Gülbeden Begüm, Babür Şah'ın kaynaklarda adı geçen çok sayıdaki çocuklarından bir tanesidir. Babür, birden fazla evlilik yaptığı için pek çok çocuğu olmuştur. Kızları arasında en çok öne çıkanı ise Gülbeden olup doğum tarihi net olmamakla birlikte 1522 veya 1523 yıllarında doğmuş olduğu ileri sürülmektedir. Annesi, Dildar Begüm olup anne-baba bir kardeşleri ise Gülteng Begim, Gülçehre Begim, Hindal Mirza ve Alur Mirza'dır.¹² Gülbeden, eserinde eşi Hızır Hoca Han ve oğlu Saadetyâr ile alakalı da çeşitli olaylar vesilesiyle bilgi vermektedir.¹³ Gülbeden'in 1575-77 yılları arasında Hicaz'da kaldığı, dönüş yolunda Aden Körfezi'nde gemi kazası geçirdiği ve bir yıl burada kaldığı bilinmektedir. Gülbeden'in 1603'te ise hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Kişilik özelliklerine bakıldığında okuma-yazma bildiği¹⁵, mektuplarını kendisinin yazdığı, dinine bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Gülbeden'in Türkçe ve Farsça şiir yazma

¹² Gülbeden, *Hümayunnâme*, Çev. Abdürrab Yelgar & Eymen Manyas, TTK, Ankara, 1987, s. 115; ayrıca bkz. Ebu'l-Fazl Mübarek Allami, *Ekbername*, Ed. Mevlâ Abdürrahim, Muzhurool Press, Kalküta, 1877, C. I, s. 119.

¹³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 200, 212-14; Esterebâdî, Gülbeden'in eşinin Moğol hanlarının neslinden olduğunu bildirir. Muhammed Kâsım Hinduşah Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, tash. Muhammed Rıza Nâsirî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387, C. II, s. 153; A. S. Bazmee Ansari, "Gülbeden Begüm", *DİA*, c. 14, TDV Yay. İstanbul, 1996, s. 235; Babür'ün eşleri ve çocukları için bkz. Jean-Paul Roux, *Büyük Moğolların Tarihi Babur*, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s. 416-18.

¹⁴ Ansari, "Gülbeden...", s. 235.

¹⁵ Aslına bakılırsa hanedana mensup kadınların bazılarının okuma-yazma konusunda yetkin oldukları bilinmektedir. Bu doğrultuda kayıtlara yer veren Mirza Haydar Duğlat, Babür Şah'ın ablası Hanzade Begim'in de okuma-yazma bildiğini ve mektuplar yazdığını kaydetmektedir. Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, Çev. Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul, 2006, s. 572.

kabiliyetine hâkim olduğu, hat ve inşa sanatında da aynı şekilde yetenekli olduğu nakledilenler arasındadır.¹⁶

Hümayunnâme’yi Yazma Gayesini Açıklaması

Gülbeden, Hümayunnâme’yi yazma gayesini açıklayarak eserine başlamaktadır. Bu itibarla Babürlü hükümdarı Celâleddîn Muhammed Ekber (1554-1595) döneminde, Babür ve Hümayûn dönemlerinde meydana gelen olaylar hakkında sarayda bulunanlardan bildiklerini yazmaları istenmiştir. Bu emir üzerine böyle bir eser yazmaya başladığını bildiren Gülbeden, babasının hayatını kaybettiği tarihte (1530) sekiz yaşında olduğu için o dönemlere dair aklında çok az şeyin kaldığını açıkça ifade etmektedir. Ekber Şah’ın emri üzerine aklında kalanları ve döneme dair duyduklarını yazdığını söylemektedir.¹⁷ Bu yönüyle bakıldığında müellif, daha eserinin en başında açıklıkla Babür Şah dönemine dair gelişmeler için okuyucusunu dikkatli olmak noktasında ikaz etmektedir.

Tarih Yazım Geleneğine Bağlılığı

Orta çağ İslâm tarihi kaynaklarında bir gelenek halini alan kendisinden önceki kaynakları ve bilgileri özetleyerek verme geleneğini Gülbeden, *Babürnâme*’deki kayıtlar üzerinden yapmıştır. Gülbeden, *Babürnâme*’de yer bulan hususları tekraren yazmasını ise kendi eserine “*bir uğur ve teberrük*” getirmesi amacıyla yaptığını ifade etmiştir.¹⁸ Aynen dediği şekilde *Babürnâme*’nin başlangıç kısımlarında yer alan kayıtlardan hareketle *Hümayunnâme* başlamaktadır. Babür Şah’ın Fergana dönemi faaliyetleri, Semerkant hâkimiyeti için mücadeleleri, akrabaları karşısında düştüğü durumlar, Şibani Han ile yapılan mücadeleler, Kabil’e doğru göç etmesi ve burayı ele geçirmesi (1505), Hüseyin Baykara’nın Özbeklerle mücadele için Horasan’a çağırması, Babür Şah’ın çağrıya karşılık yola çıkması, Horasan’da Timurlu ailesine mensup mirzalarla buluşması, uygulanan

¹⁶ Ansari, “Gülbeden...”, s. 235.

¹⁷ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 121.

¹⁸ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 115.

teşrifat/protokol kuralları gibi *Babürnâme*'de yer alan gelişmeleri özetleyerek vermiştir.¹⁹

Gülbeden, eserinin ilerleyen kısmında Babür Şah dönemi gelişmeleriyle ilgili, onun Kabil'e geçmesi, Afgan kabilesi *Hezareler* ile mücadelesi, Kabil'in alınması ve burasının zapt edilmesinin meydana getirdiği olumlu gelişmeler, arka arkaya çocuklarının dünyaya gelmesi, Hümayun'un doğması (1508), Şah İsmail'in yardımını alarak tekrar Semerkant'ı ele geçirmek istemesi, kısa süreli hâkimiyetin ardından Maverâünnehir düşüncesini aklından çıkararak Bedahşan ve Kabil'e yüzünü çevirmesi, Hindistan'a gitmek istemesi, Panipat savaşında elde edilen galibiyet, ardından yaşanan gelişmeler, Cengiz ve Timur nesline birlikte hareket etmek için yazdığı mektuplar, ailenin kadınlarına²⁰ karşı duyduğu sadakat ve gösterdiği değer, Kanva savaşı, Gülbeden'in babasıyla karşılaşması, Babür Şah'ın oğullarının hastalığı daha sonra kendisinin rahatsızlanması ve akabinde ölmesi gibi olayları Gülbeden de kaydetmektedir.²¹

Gülbeden'in, Babür dönemine dair düştüğü kayıtların kendisinin de ifade ettiği üzere *Babürnâme*'ye dayandığı görülmektedir. *Babürnâme*'de yer verilen ve takip edilen tarih yazma usulünün burada da olduğu açıktır. Olayları aktarım, değerlendirmeler ve nakiller, *Babürnâme*'nin okunduğuna ve elde bulunduğuna işarettir. Ancak *Babürname*'de eksik olan, kaybolduğu düşünülen veyahut Babür'ün yazmamış olabileceğine dair ihtimalleri de bünyesinde barındıran 1508-1519 yılları arasındaki gelişmeler, *Hümayunnâme*'de de eksiktir. Bu yönlerden hareketle değerlendirilmeye tabi tutulduğunda Babür dönemi olaylarının nakli çerçevesinde *Hümayunnâme* bir özgünlük taşımamaktadır. Eserinin başında da işaret ettiği üzere Gülbeden, sekiz yaşındayken babasını görmüş ve kısa bir müddet sonra da kaybetmiştir. Dolayısıyla çocuk yaşta olduğu için *hatırladıklarını, anlatılanları ve duyduklarını yazmış olması* bir ihtimaldir. Ancak eseri

¹⁹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 115-19; Zahiraddin Muhammed Babür, *Babürname*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s. 113-271.

²⁰ Babür Şah, eserinde ziyadesiyle hanedana mensup kadınlardan, özelliklerinden ve onlara duyduğu saygıdan bahsetmektedir. Geniş bilgi için bkz. Babür, *Babürname*, s. 133 vd; Roux, Babur, s. 376-77.

²¹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 119-138.

incelendiğinde ve nakillerine bakıldığında *Babürnâme*'yi okuyarak eserine aldığı çok açıktır.²²

Hümayunnâme'nin Tarihî Değeri

Hümayunnâme'yi asıl değerli kılan yön, Hümayun dönemindeki gelişmeleri kaydetmesinden ileri gelmektedir. Ancak bu dönemdeki gelişmelerin tamamını da baştan sona nakletmemektedir. Dolayısıyla eksik kısımları, Gülbeden'in anlatmak istemediği veya kaydetmediği olaylar vardır. Eserden anlaşıldığı kadarıyla Gülbeden, Hümayun'un saltanat dönemine dair naklettiği gelişmelerin bir kısmına doğrudan şahit olmuştur. Bunların daha ziyade Hümayun'un hanedana mensup kadınları ziyareti sırasında veyahut tertip edilen merasimler sırasında gerçekleşen görüşmelere dayandığı anlaşılmaktadır.²³ Eser, bir kadının kaleminden çıkmış olması bakımından dikkat çekici olmasının ötesinde kültür tarihi açısından yer verdiği hususlar çok daha önemlidir.

Gülbeden'in Hümayunnâme'de Takip Ettiği Üslup

Babür Şah gibi Gülbeden'in de sade ve yalın bir üslupla eserini yazdığı görülmektedir. Olayları aktarım tarzı, betimlemesi, çevreyi ve bulunduğu ortamları tasvir etme kabiliyeti sürükleyici ve yerindedir. Müellif olarak dayatmalardan ziyade olayların akışına göre nakillerde bulunduğu görülmüştür. Olayları aktarırken büyük oranda gerçekçidir. Ancak yer yer onun da taraf olduğu anlaşılmaktadır. Gülbeden, eserinden görüldüğü kadarıyla birkaç yer hariç kendisinden bahsetmemiştir. Sadece olaylar içerisinde müdahil olduğu durumlar olduğunda bahsetmiştir ki bu da onun tarih yazım tarzıyla alakalıdır. Gülbeden'in 1522-23 yıllarında doğduğu kabul edildiğinde ve eserini 1556²⁴ sonrasındaki yıllarda yazdığı dikkate alınmalıdır.

Babür Şah'ın ölümü sonrası ölüm haberinin gizli tutulma çabasına karşılık ayak takımının ayaklanacağına dair geliştirilen yaklaşımı, Moğolların yağma girişiminde bulunabileceklerine yönelik kaygıyı, ölüm haberinin halka bir tellal

²² Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 1-6.

²³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 1-6.

²⁴ Roux, Gülbeden'in eserini 1587'de Ekber'in isteği üzerine yazdığını belirtmektedir. Roux, *Babur*, s. 387.

kanalıyla duyurulmasının isabetli olacağına yönelik ağır basan fikir birliğini, Hümayun'un yeni sultan olduğunun vakit kaybetmeden duyurulmasının yerinde olacağına dair oluşan genel kabulü kısa bir şekilde nakleder ki, mevcut durumun analizine dair yerinde bir betimlemedir. Yine Hümayun'un sultanlığının ilan edilmesinin ardından saraydaki kadınların ziyaretine geldiğini, daha önceden elde ettikleri kazanımlarının, rütbelerinin ve konumlarının devam edeceğine dair yaptığı konuşmayı da aynı şekilde aktarmaktadır.²⁵ Bu itibarla olayları takdimdeki üslup becerisi eserdeki akıcılığı sağlamakla birlikte öncelik-sonralık sırasını karıştırmadan vermesi ise oldukça önemlidir.

Askerî Gelişmelerle İlgili Kayıtlar

Gülbeden, eserinde çok fazla olmamakla birlikte büyük oranda *Babürname*'de yer alan bilgilerden hareketle Babür Şah'ın dönem gelişmelerini özetlediği kısımda onun askerî faaliyetlerini de konu edinmiştir.²⁶ Yine Hümayun dönemi gelişmeleri içerisinde de çok uzun uzadıya olmamakla Gücerat, Çunada/Çunar, gibi yerlere düzenlediği seferlere, Mirza Kamran ile mücadelelere ve yerel unsurlarla yapılan küçük çaplı çatışmalara eserinde yer vermiştir.²⁷ Yine stratejik açıdan haberciler kanalıyla yazılı olarak ulaştırılan mektupların yer yer sözlü olarak da muhataplara iletildiği olmuştur. Gülbeden, yazılı haber gönderildiğinde bunun düşman birliklerin eline geçme ihtimalinin göz önünde bulundurulduğunu bildirmektedir.²⁸

Protokol Düzeniyle İlgili Kayıtlar

Babürname'de sıkça görülen ve Babür Şah'ın da bizzat dikkat ettiği protokol kuralları ve takip edilen usuller Gülbeden'in eserinde de mevcuttur. Gülbeden, babası Babür Şah ile karşılaşması sırasında takip ettiği protokol kurallarını ve

²⁵ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 138-39.f

²⁶ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 115-139; Geniş bilgi için bkz. Babür, *Babürname*, s. 133 vd.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 156-216; ayrıca bkz. Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, C. II, s. 61-82, 127-48; Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, s. 640 vd; Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Calcutta 1929, s. 193-221; Oktay Kaan, "Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümayûn Şah", Çev. Bilal Koç, *The International Journal of The History School/Tarih Okulu*, İzmir, 2012, ss. 221-33.

²⁸ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 185.

usullerini ayrıntılı şekilde vermektedir.²⁹ Babasının hastalığı esnasında kızlarından Gülrenk Begim'in İsen Timur Sultan ile Gülçehre Begim'in ise Tuhta Buğa Sultan ile evlenmelerini istediğine dair kayıtlara yer vermiştir. Adı geçen kişilerin, protokol kuralları gereği “*yere diz vurarak saygılarını gösterdiklerini*” ve ardından da “*damatlığa yükseltildiklerini*” belirtmektedir.³⁰ Mirza Hindal'in düğünü sırasında takip edilen ve hanedana mensup kadınların Hümayun ve halası Hanzade Begim'in³¹ yanında nasıl bir sırayla oturduklarını da vermektedir.³²

Bu oturma düzeni incelendiğinde öncelikle Babür Şah'ın büyük halalarından başlandığı, daha sonra kız kardeşlerinin, amcakızlarının, dayıkızlarının ve sair şeklinde sıralandığı görülmektedir. Dolayısıyla gelişigüzel bir oturma düzeninden ziyade belli bir usulün takip edildiği anlaşılmaktadır. Gülbeden, protokolde bulunan kadınlardan doksan altı tanesinin hepsinin de ulufe sahibi kimseler olduklarına işaret etmektedir.³³ Gülbeden, Hümayun'un eşlerinden Mah Çiçek'in atının kendisinin farkında olmadan Hümayun'un atından biraz yüksekte durmasının da Hümayun'u rahatsız ettiğini ve kızgınlığına sebebiyet verdiğini belirtmektedir.³⁴ *Babürname* ve *Hümayunname*'de yer bulan bu protokol kuralları dönem açısından üzerinde dikkatle ve titizlikle uyulan bir dizi sırayı ihtiva etmektedir.³⁵

Evlilik Törenleri

Gülbeden, eserinde etraflıca düğün törenlerini de nakletmektedir. Ayrıntılı şekilde naklettiği düğün, kardeşi Mirza Hindal'in düğünüdür.³⁶ Hazırlanan düğün evi, konukların oturma sırası, sekiz köşeli olarak hazırlanan boyutları farklı evler ve özellikleri ile yapılan süslemeler kaydedilmiştir. Yine begimlerin ve mirzaların düğün töreni vesilesiyle yaptıkları “*para saçma*” âdetine yer verilmiştir. Toplanan

²⁹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 131-32.

³⁰ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 136.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Babür, *Babürname*, s. 140-41.

³² Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 1445-49

³³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 147.

³⁴ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 205.

³⁵ Bilal Koç, “Babürname ve Hümayunname'ye Göre Babürlülerdeki Protokol Merasimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman Armağanı*, Ed. Altan Çetin, TKAE Yay., Ankara, 2014, ss. 225-52

³⁶ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 144-53.

paranın üç kısma ayrıldığı, değerlerinin ve miktarlarının farklı olduğu anlaşılmaktadır. Üçe ayrılan kısmın üç farklı kesime dağıtıldığı görülmektedir. İlk kısmın mirzalara, emirlere, vezirlere ve askerlere dağıtıldığı ve bu hisseye “*devlet hissesi*” adının verildiğini ifade etmektedir. İkinci kısmın “*saadet hissesi*” olduğunu eşrafa, ekâbire, ulemaya, dervişlere ve fakirlere ayrıldığını dile getirmektedir. Üçüncü kısmın ise “*murad payı*” adını aldığını ve bunun hanedanın hakkı olduğunun dile getirildiğini beyan etmektedir.³⁷

Tarihî kaynaklarda kısaca yer verilen veya hiç yer bulmayan bu kabilden kayıtlara Gülbeden’in etraflıca yer veriyor olması dikkat çekicidir. Bunu öncelikle onun saray muhitinde yetişmesine bağlamak mümkündür. İkinci olarak yukarıda da ifade edildiği üzere bir eser yazmasının istenmesi sonucu bunları da yazma isteğinden kaynaklandığı ihtimaldir. Son olarak Gülbeden’in bir kadın olarak yakından gözlemlediği hadiseleri yazma ve kayıt altına alma çabasından ileri gelmiş olmalıdır. Gülbeden’in söz konusu bu kayıtları sosyal tarih çalışmaları açısından büyük değer taşımaktadır ki aşama aşama yapılan eğlenceleri, verilen ziyafetleri ve damat ile geline sunulan hediyeleri de kaydetmektedir.³⁸

Hümayunname’de Yer Alan Dinî Merasimler

Hümayunnâme’de dikkat çeken yönlerden birisi de dinî merasimlere yönelik kayıtlardır. Babür Şah’ın vefatının ardından yapılan cenaze merasimi, önemli gecelerde onun kabrinde yapılan törenler, mezar için tayin edilen mütevellî heyeti/yöneticiler, *Kur’ân-ı Kerim* okuyan hafızların görevlendirilmesi, mezarlıkta bulunan görevlilerin giderleri için vakfedilen araziler, verilen yemekler ve fakirler için yapılanlar net şekilde tasvir edilmektedir.³⁹ Gülbeden’in bu kayıtları, sair Türk ve İslâm devletlerinde görülen vakıf kurumunun Babürlülerdeki varlığına işaret etmektedir. Yine ölüye duyulan saygı, onun ardından yapılan şeylerin meydana getireceği insanî ve manevî hassasiyetlerin de burada etkili olduğu anlaşılmaktadır.

³⁷ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 151.

³⁸ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 151-53.

³⁹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 139; Roux, *Babur*, s. 403-409.

Bir diğerk ifadeyle dönem insanının ve Gülbeden'in dünyasında önemli bir yer tutan gelenekler olduğuna da ayrıca işaret etmektedir.

Hümayun'un saltanat döneminde Babür Şah'ın oğullarından Mirza Kamran ile Mirza Hindal'in mücadelesi sırasında Hindal hayatını kaybetmiştir. Gülbeden, Hindal'in ölümünün büyük acı yaşattığını, binlerce esef, hasret ve dert ile cenazesinin geçici olarak Cûy-ı Şâhî'ye defnedildiğini söylemektedir. Gülbeden, cenazenin defnedileceğı yere kadar deve üzerinde götürüldüğünü ve devenin yularını eşi Hızır Hoca Han'ın tuttuğunu, epeyce bir feryat-figanda bulunduğunu nakletmektedir. Hatta Gülbeden, Hindal'in ölüm haberinin Hümayun'a verildiğinde onun da her ne kadar kendisini zapt etmeye çalıştıysa da bunun mümkün olmadığını ve ağladığını kaydetmektedir.⁴⁰ Gülbeden, Hindal'in ölüm haberinin Kabil'e ulaşmasının ardından şehrin matem hane gibi olduğunu adeta şehrin kapı ve duvarlarının dahi feryat ettiğini edebi bir şekilde bildirmektedir. Yine Hindal ve Gülbeden'in öz kardeşleri Gülçehre Begim ise aşırı ağlamaktan yatağı düşmüş akabinde ise aklını kaybetmiştir.⁴¹

Hümayunnâme'deki Duygu Aktarımları

Gülbeden yukarıda sıralanan ve kısaca yer verilen hususların yanı sıra iç dünyasını da yer yer aktarmadır ki, bunlardan ilkinibabasıyla ilk karşılaşmasını anlatırken vermiştir. Gülbeden, babasını görmek için gittiklerinde kendilerini karşılamasını iyi bir şekilde betimlemenin yanında o dönemlerde çocukların babalarıyla çok zor şartlarda ve sınırlı zaman aralıklarında görüştüklerine de işaret etmektedir. Bu minval üzere kayıtlara yer veren Gülbeden, hizmetçi kadınların kendisini bir bahçede indirdiklerini ve zilli bir mindere oturttuklarını, Babür Şah gelinceye kadar bu minderin üzerinde oturmasının istenildiğini zikretmektedir.⁴² Onuruna verilen yemeğın ardından babasının huzuruna gittiğini, ona karşı arz-ı tazimatta bulunduğunu ve ayaklarına kapandığını belirtmektedir. Buna karşılık babasının ise kendisini kucağına alarak bir müddet oturttuğunu ifade etmektedir.

⁴⁰ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 214.

⁴¹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 215.

⁴² Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 131.

Babasının gösterdiği iltifat karşısında büyük bir sevinç duyduğunu ve bunun üstünde başka bir sevincin hayal bile edilemeyeceğini belirtmektedir.⁴³ Gülbeden'in duygu dünyasına yönelik yer verdiği bu sevinç hali yıllar geçse de bir çocuğun içindeki sönmeyen sevgiye ve sevince işarettir. Eserini çok sonraları yazdığı bilindiği için onun bu kaydı, tarifsiz duyguların unutulmadığına bir delildir.

İkinci olarak yoğun duygu aktarımını yansıttığı kısım ise erkek kardeşi Hümayun'un hastalığı esnasında yaşanmıştır. Gülbeden, Agra'ya gittiklerinde diğer kardeşleriyle Hümayun'u ziyaret ettiklerini bildirmiştir. Hümayun'u selamlamak için gittiğinde çok hasta olduğunu ve baygın vaziyette olduğunu, ara ara kendine geldiğinde kız kardeşlerine sarıldığını söyler ki bunun kendilerini çok şerefliendirdiğini belirtmektedir.⁴⁴ Babürlü ailesinin Hindistan'da tam olarak yerleşmesine kadar pek çok zorluğa katlandığını bilinmektedir. Bunu hem Babür'ün hem de Hümayun'un saltanat dönemi gelişmelerinden görmek mümkündür. Öyle ki küçük aile veya geniş aile çevresi içinde Babürlülerin görüşmeleri ve hasbihal etmeleri aylar ve yıllar alabilmiştir. Bunun sonucunda Gülbeden'in satırlarında da yer alan duygu dolu buluşmalar ve sevinçler yaşanmıştır.

Gülbeden'in benzer kayıtlarından bir diğeri de babasının vefatının ardından Hümayun'un kendisinin evine yaptığı ziyaretleri aktardığı kısımda görülmektedir. Gülbeden, Hümayun'un Hindistan'da bulundukları zaman zarfında daima kız kardeşlerini ziyaret ettiğini, sonsuz şefkat, yardım ve sevgi gösterdiğini ifade etmektedir. Gülbeden, görüşme ve buluşmaların daha ziyade kendi evinde olduğunu, Hümayun'un yanı sıra evlenmiş kız kardeşlerin de bu görüşmelere katıldıklarını söylemektedir. Yine Gülbeden, Babür Şah'ın ve eşi Mahım Begim'in ölümlerinin ardından Hümayun'un kendisinin hatırını hoş tutmak maksadıyla sonsuz bir şefkat gösterdiğini ve yardımları sayesinde öksüzlüğünü ve

⁴³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 132; Roux, *Babur*, s. 372.

⁴⁴ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 134.

kimsesizliğini unuttuğunu dile getirmektedir.⁴⁵ Bu kayıtlar, zihne yerleşen ve unutulmayan duyguların kalıcılığını göstermenin yanında samimi bir iç dünyaya ve gösterilen merhametin kalıcılığını sağlamak için satırlara dökülen duyguların da en açık ve içten hali olarak durmaktadır.

Gülbeden, Hümayun ile olan kardeş ilişkisini de sık sık vurgulamaktadır. Hümayun'un⁴⁶ Bengale-Gor seferinden döndükten sonra huzuruna çıktıklarını belirtmektedir. Hümayun'un kendisini görünce ilk bakışta tanıyamadığını ve kendisine dönerek sefere çıktığımda başına takke giyyordun dediğini belirtmektedir. Gülbeden, Hümayun döndükten sonra kafasında yemeni veya kassaba adı verilen kadınlara mahsus baş sargısı ile görünce kendisini tanıyamadığını kaydetmektedir. Akabinde Hümayun, Gülbeden'e devamlı surette hatırımdaydın sefere giderken yanımda getirmediğim için çok pişmanlık duydum demiştir.⁴⁷ Bunlar Gülbeden'in iç dünyasının dışa vurumu olarak yansıyan duygular olmakla birlikte Babürlüler arasındaki kuvvetli duygusal birlikteliğine de abi-kardeş ilişkisi çerçevesinde küçük bir örnektir.

Satırlardan Zamana Sunulan Geleneklerin Aktarımı

Gülbeden, dönemine dair gelenek-görenekleri de en güzel şekliyle ifade etmeye çalışmaktadır. Bunlardan birisi de Hümayun'un eşleri Bige Begim ile Meyvecan'ın gebelikleri üzerine yaptığı değerlendirmelerdir. Bu doğrultuda o, Hümayun'un annesi Mahım Begim'in her iki gelininin gebe kaldıklarını öğrenir öğrenmez bir dizi hazırlıklar yaptığını belirtmektedir. Mahım Begim, iki farklı lohusa/gebe kıyafeti ile kundak takımı hazırlatmış ve gelinlerine dönerek hanginiz oğlan doğurursa kundak takımını ona vereceğim demiştir. Bu takımların üzerine fıstık, badem ve dört çekirdek içinin (kavun, karpuz, hıyar ve acur) şekillerini işletmiş ve bu işlemlerin ise gümüş ve altın iplikle işlenmesini sağlamıştır.⁴⁸

⁴⁵ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 140.

⁴⁶ Hümayun dönemi gelişmeleri için ayrıca bkz. Enver Konukçu, "Hümayun", *DİA*, c. 18, TDV Yay., İstanbul, 1998, ss. 481-83.

⁴⁷ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 161.

⁴⁸ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 141.

Bir diğerk gelenek ise “şehir donatma usulünün yerleşmesi” şeklinde Gülbeden’in kayıtlarında yer bulmuştur. Hümayun, Çunar/Çunada tarafından Agra’ya döndüğü zaman annesi Mahım Begim, büyük bir eğlence tertip etmiş, Agra’daki bütün pazarların ve çarşıların donatılmasını istemiştir. Gülbeden, bundan sonra Hindistan’da bu usulünün revaç bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Gülbeden’in geleneklerle ilgili aktarımlarının bir diğerine bakıldığında; Babür Şah’ın Panipat muharebesinin ardından himayesi altında bulunanlara çeşitli hediyelerin yanı sıra “uğurlu sayılmasından” dolayı her cins kumaştan dokuz dokuz (9x9=63) top verdiğini belirtir.⁵⁰ Gelenekler cümlesinden bir diğerine daha yer veren Gülbeden, Mahım Begim’in vefatının ardından (1534) çille⁵¹ aşısı verildiğini nakletmektedir.⁵² Bu kayıt, zamanımızda bazı Türk toplulukları arasında da mevcudiyetini sürdüren bir gelenek olarak yaşamaktadır.

Gülbeden, Hümayun’un saltanat dönemi gelişmelerini kaydettiği kısımda da ilginç nakillere yer vermektedir. Bu doğrultuda Hümayun’un zaman zaman eşlerinin de bulunduğu belli bir çevreyi yayına alarak turuncğil bahçelerini seyre gittiğini ifade etmektedir. Bir defasında seyre gittiğinde yanına kardeşi Mirza Hindal’i de aldığını bildirmektedir. Gülbeden, kendisinin oğlunun rahatsızlığı sebebiyle bu seyir gezisine katılamadığını bildirmektedir. Hümayun’un bir süre av için civar muhite gittiğini nakleden Gülbeden, Mirza Hindal’in daha çok av vurduğunu ve bu avları, *Cengiz Han töresi* gereği küçüklerin büyüklere vermesini şart koşmasından dolayı Hindal’in de Hümayun’a hediye ettiğini söylemektedir.⁵³ Bir av merasimiyle alakalı Gülbeden’in düştüğü bu kayıt, Babürlülerin ve öncesi itibarıyla Timurluların ortaya çıktığı coğrafyada baskın bir şekilde *Cengiz Han töresinin* asırlar geçse ve sözlü aktarımlarla da olsa varlığını devam ettirdiğine işaretir.

⁴⁹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 141.

⁵⁰ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 126.

⁵¹ “Mütevaffanın vefatının kırkinci günü fukaraları it’am etmek suretindeki hayrata, çille derler. Tasavvufta kırk gün dünya, ehil ve ayalden tecerrüd edip bir köşeye çekilip zikir ve ezkarda bulunmaktır.” Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 144.

⁵² Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 144.

⁵³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 212.

Gülbeden, bunların dışında da eserinde bazı gelenek, görenek uğurlu-uğursuz kabul edilen durumlardan bahsetmektedir. Mirza Hindal'ın Hümayun'un maiyetindeki orduyla diğer kardeşleri Mirza Kamran ile mücadele etmek için hazırlığa giriştiği sırada yardımcısı/töşekçisi (zırh ceketi, demir başlığı ve takkesini taşıyan görevli) bunların bulunduğu bohçayı kaldırdığı sırada odadakilerden birisi hapşirmiştir. Bunun üzerine adet olduğu şekliyle töşekçi bohçayı hemen yere yere koyarak bir müddet/bir saat kadar beklemiştir. Bu durumu öğrenen Hindal ise beklemesinin yanlış olduğu söyleyerek *“inşallah şehadet mübarek olsun desene”* şeklinde cevap vermiştir. Beraberindekilerin ise *“fatiha okuduklarını”* kaydetmektedir.⁵⁴ İnsanın olduğu her yerde kadim dönemlerden itibaren süregelen ve bir kısmı çeşitli yönleriyle zamanımıza kadar ulaşan bazı inanışlar/düşünüşlerin Babürlüler arasında varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

Gülbeden'in Gözlem Yeteneği ve Etkileyici Betimlemeleri

Gülbeden'in eserinden anlaşıldığı kadarıyla çevresini iyi bir şekilde betimleyebildiği görülmektedir. Bu doğrultuda onun ilk betimlemelerinden birisi babası Babür Şah'ın onurlarına verdiği yemek vesilesiyle aklında kalanları betimlediği kısımdır.

*“Güzel bir yerde yüksek bir sofra yaymışlardı, üzerine kırmızı çuhadan/kumaştan ve astarı Gücerat zerbeftinden bir çadır, çuha ve zerbeften yapılma altı şamyane/kare şeklinde etrafı açık çadır vardı. Bunların her biri bir renkte ve seraperdenin sütunları boyalı ve dört tarafı çuhadan yapılma kanatlarla çevirili idi. Ben, babamın yerinde menziline/yerinde oturdum. Sofra yayıldı, takriben elli adet çevrilmiş koyun vardı ve bol ekmek, şerbet ve yemiş de vardı...”*⁵⁵

Gülbeden'in ikinci olarak iyi betimlediği husus ise Hümayun'un oturduğu tahttır. O, bunu şu şekilde nakleder.

“Ve bir murassa taht ki üzerine dört basamakla çıkılıyordu. Üstündeki adaskası/askı ve üzerindeki döşek ve yastıkları hep altın kılaptan işlenmiş bulunuyordu. Hargâhın/büyük çadır ve bargâhın/resmi kabul çadırı astarı altın dokumalı Frenk kumaşından ve yüzü de Portekiz çuhasından/kumaşından idi.

⁵⁴ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 213.

⁵⁵ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 132.

Hargâhın ve bargâhın direkleri de altın boya ile boyanmıştı ve çok ta güzel yakışmıştı. Hargâhın tuğurluk/keçe, kanat ve baş kanatları hep Gücerat zerbeftinden/altın ve gümüş iplikle dokunmuş kumaş idi. İbrikler, calabcın/leğenler, şamdanlar maşrapalar, gulappaşlar/gül suyu saçmaya yarayan kap, hep altından ve murassa idiler... ”⁵⁶

Mirza Hindal’in düğünü için hazırlanan düğün evini de Gülbeden, etraflıca tasvir etmektedir.

“Bu konak sekiz köşeli idi. Evin ortasında sekiz köşeli bir havuz vardı. Sonra havuzun ortasında sekiz köşeli bir sofa vardı, bu sofa üzerinde vilayet kilimleri yaymışlardı. Ekserisi güzel civanlar, güzel yüzlü kızlar ve kadınlar ve hoş sesli çalgıcı ve şarkıcılar olmak üzere hepsinin havuzda oturmalarını emrettiler. Ve evin önünde Akem tarafından toy hediyesi olarak ihsan edilmiş olan murassa tahtı koymuşlardı ve tahtın önünde bir altın kılaptan ile işlenmiş olan töşek atmışlardı. Hazreti Padişah ve Ake Canım taht önünde bir töşek üzerinde oturdular... ”⁵⁷

Tarih kitaplarını okuyanların merak ettikleri pek çok soruların olduğu malumdur. Bunlardan birisi de dönem gelişmelerinin içinde çokça yer almayan sosyal gelişmelerdir. Gülbeden, yukarıda kısaca nakledilen alıntılardan da görüleceği üzere dönemini bu yönlerden iyi bir şekilde tasvir etmiştir. Zamanımıza kadar ulaşan bu kayıtları, okuyanlarına keyif vermektedir. Bazı gelişmelere yakinen müdahil olması ve iyi bir şekilde betimleme yapması, kıyafetleri, özellikleri, Türk kültürüne dair kayıtları, geleneklerin ne kadar toplumların içine yerleştiğine delildir. Bu betimlemelerdeki tarihsel manalar, bir yönüyle de müellifin ne denli tarihe değer verdiğine de işarettir.

Hümayunname’deki Sitemler ve Ağır Sözler

Gülbeden’in satırlarından oldukça naif bir üsluba sahip olduğu görülmekle birlikte yer yer gördüğü ve yaşadığı olaylar karşısında sitemkâr sözlerinin ve beddua gibi ifadelerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Gülbeden, Hümayun’a karşı isyan eden Mirza Kamran’ın Kabil’de Hümayun ile mücadele etmek için harekete geçtiğini yakından gördüklerini söylemekte hep bir ağızdan onun geçişi esnasında “Allah sana gidip de cenk etmeyi nasip etmesin! Ve hepimiz ağlıyorduk.” şeklinde

⁵⁶ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 142.

⁵⁷ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 145.

temennilerde bulunduklarını ifade etmektedir.⁵⁸ Yine Hümayun'un başını yaralayan Kamran Mirza'nın adamı için "*bir nankör boynu kırılınca, bedbaht, zalim, sitemkâr, olmaz olasıca padişaha bir darbe indirdi...*" şeklinde ifadeler kullanmaktadır.⁵⁹

Gülbeden, kardeşi Hindal'ın Mirza Kamran ile olan mücadeleden ölmesinin ardından duyduğu acıyı da satırlara dökmüştür. Öncelikle Hindal'i öldüreni "*merhametsiz zalim*" olarak nitelerken, ona gelen kılıç darbelerinin kendi yüreğine veya gözlerine gelmesini istediğini yazmaktadır. Hatta Gülbeden daha da ileri giderek o darbelerin kendi kocası Hızır Hoca Han veya kendi oğlu Saadetyâr'a gelmesini de istemiştir. Bunun üzerine Gülbeden, "*Hây heyhat! Vay Heyhat!! Of heyhat!!! Güneşim bulutlar arasında kayboldu.*" şeklinde bir yakarışa eserinde yer vermektedir.⁶⁰ Gülbeden, Hümayun'a karşı isyan eden kardeşi Mirza Askeri için de "*insafsız*" ifadesini kullanmaktadır.⁶¹ Mirza Kamran için ise "*zalim, merhametsiz, kardeş katili, yabancıları seven*" şeklinde bir dizi ağır ithamlarda bulunmaktadır.⁶² Gülbeden, Mirza Kamran'ın kısa bir süre sonra yakalandığını ve Hümayun'a teslim edildiğini kaydetmektedir. Bütün devlet damlarının ve hanedan üyelerinin Kamran'ın öldürülmesi için talepte bulunduklarını ve "*mülkte gedik açanın başı düşürülmelidir*" şeklinde sözler söyleyerek Hümayun'a sözlü ve hatta yazılı olarak bildirdiklerini ifade etmektedir.⁶³

Hümayunname'deki İnsanî Hasletler

Mirza Hindal'ın yardımcısı zor duruma düştüğünde beraberinde bulunanlar yardımcı olmaktan uzak bir tutum gösterince Hindal, kendisi atından inerek bizzat yardım etmiş ve "*Dostlar! Erliğe hiç te yakışmaz ki bizim tabakçı kılıç darbeleri altında bulunsun ve biz ona kömek (yardım) etmeyelim.*"⁶⁴ şeklinde açıklamalarda

⁵⁸ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 200.

⁵⁹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 210.

⁶⁰ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 13.

⁶¹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 186.

⁶² Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 214-15; Kamran için ayrıca Mirza Haydar Duğlat da "cahil ve ahmak" ifadelerini kullanmaktadır. *Tarih-i Reşidî*, s. 641.

⁶³ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 216.

⁶⁴ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 214.

bulunmuştur. Bu durum bir insanî hassasiyet olarak görülebileceği gibi alınan aile terbiyesinin de bir gereğidir.

Elbette *Hümayunname*'nin içindeki bütün hususiyetleri buraya almak mümkün değildir. Yukarıda alt başlıklar altında sıralananların yanı sıra eğlence meclisleri, yapılan eğlenceler, verilen yemekler, çeyizler, eşyalar, hediyeler, iskambil oyunu gibi oyunlar ve nasıl oynandığı, havuzda yapılan eğlenceler, macun/afyon yutulması, süslemeler, oturma yerlerinin dizaynı gibi durumlarda eserde yer almaktadır. Bunların yanı sıra Babür veya Hümayun'un hanedana mensup kadınlara verdikleri değer, eşleri, karı-koca ilişkileri, kadınların bekledikleri ilgi, kıskançlık ve her iki hükümdarın da gösterdikleri sonsuz saygı da eserdeki önemli noktaları ve geleneksel değerleri göstermektedir. Gülbeden bunların yanı sıra kendi eşinden, evliliğinden, oğlundan, babasından, Hümayun ve Kamran başta olmak üzere erkek kardeşleri ile kız kardeşlerinden de bahsetmektedir. Hümayun'un Kabil kuşatması sırasında kaledekilerin hayatlarını düşünerek içme suyu şebekesinin kesilmesine izin vermemesini ve bu kuşatmada yaşananları da etraflıca kaydeder. Hanedanın doğan çocuklarından, sünnetlerinden ve ölümlerinden de yer yer bahseder. Padişahların huzuruna çıkmak için yapılanlar, uyulması gerekenler ve yapılan saygısızlıklar da eserde yer almıştır.⁶⁵

Bir kadının bir sultanla evlenmesinin meydana getireceği etki, kadının yeri geldiğinde elinin yakasına varabileceği birisiyle evlenmekten yana olduğu ve bu görüşünü dile getirdiği kayıtlarda ilgili eserde yer almaktadır. Gülbeden bu kaydı, Hümayun ile talip olduğu Hamide Banu Begim'in evlilikleri münasebetiyle kaydetmektedir. Yine nikâh kıyma bahşisinin varlığına da taraflar arasındaki bu evlilik akdi vesilesiyle değinmektedir.⁶⁶ Türk kültür tarihinde varlığı bilinen *nan-ı nimet hakkı* uygulamasının Babürlüler arasında da cari olduğunu yazmaktadır.⁶⁷ Hümayun'un hazinede para kalmadığı bir zaman devlet adamlarından Turdi

⁶⁵ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 115-216.

⁶⁶ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 172.

⁶⁷ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 173.

Bey'den 10/2 faizle borç para aldığına dair kayıt da ilginç olarak durmaktadır.⁶⁸ Safevî hükümdarı Şah Tahmasp ile Hümayun'un kurduğu münasebet ve ilişkiler de genel hatalarıyla yer verilen konular arasında olmuştur.⁶⁹

Sonuç

Yukarıda ver verilen bütün hususiyetlerden sonra ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında; *Hümayunname*, tamamlanmamış veya eksik bırakılmış bir eserdir. Babürlü ailesinin iç düzenini ve yapısını gözler önüne sermektedir. Saray kadınlarının/hanedana mensup kadınların bütün yönlerini, kararlarını, gelişmelere müdahil olmalarını, siyasî işlerdeki rollerini, eğlencelerini, konumlarını ve daha pek çok hususiyetlerini etraflıca ortaya koyan nadir kaynaklardandır. Onun bu yönleri eseri değer noktasında kıymetlendirmiştir. Gülbeden'in herhangi bir dayatmayla olayları farklı aksettirdiği yoğun olarak görülmemekle birlikte hiç olmadığını da söylemek doğru değildir. Olayların belirli bir zaman-mekân silsilesi takip edilerek verildiği görülmektedir. Gülbeden'in üslubunda belirli dayatmalar üzerinden değil de bir özen içerisinde konuları işleme yönteminin olduğu açıktır.

Hümayunname, siyasi açıdan hükümler inşa etmenin ötesinde eserin başlangıç kısmında da ifadesini bulan şekliyle tarih yazma görevi verilmesi hasebiyle ortaya çıkmış bir eserdir. Ancak Gülbeden kendisi dışında başka kimlerin tarih yazma işine girdiği hususunda sessizdir. Eserinde *Babürname*'den yararlandığı açık olmakla birlikte başka hangi eserlerden yararlandığına dair bir kayıt düşmemiştir. Yine Hümayun dönemiyle alakalı doğrudan müdahil olmadığı siyasi ve askeri gelişmelerle ilgili düştüğü kayıtlarda kimlerden bunları dinlediği de açık değildir. Gülbeden'in üslubu, olayları iyi resmedebilen bir yeteneğe sahip olduğuna işaret eder. Döneme dair nakilleri, devlet geleneklerinin hanedan içerisinde ne kadar işler kılındığını gözler önüne sermektedir.

Gülbeden'in kayıtlarının kendi içerisinde büyük oranda tutarlılık taşıdığı söylenebilir. İdealize edilen düşüncesi ve düşünceleri eserinde yoktur. Gelenekleri öne çıkaran tarzı, onu kültürel ve medeniyet kodlarıyla birlikte ele alındığında bir

⁶⁸ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 178.

⁶⁹ Gülbeden, *Hümayunnâme*, s. 188-192.

farkındalık yaratmaya çalışan müellif konumuna taşımaktadır. Aile geleneğinin etkisinden olsa gerek Gülbeden'in de erkek kardeşleri arasındaki mücadeleleri - siyasî bilinç veya farkındalık- noktasından değerlendirme yetisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Genelde Timurlu özelde ise Babürlü ailesinin değerlerini, siyasi hedeflerini iyi bildiği anlaşılan Gülbeden, tarihin ve kültürün aktarımını olabildiğince saf bir şekilde işlemiştir.

Hümayunname, bir tarih kitabı olduğu kadar adeta bir kültürün yüzyıllar ötesine aktarılması için yazılmış bir kitap olarak da anlamlı yer edinmiştir. Kitabın bütün muhtevası adeta buna hizmet eder mahiyettedir. Türk kültürüne dair örnekler, Safevî geleneklerinin gösterilmesi, devletin veya sultanın azameti ve hatta zayıflıkları gibi hususlarda eser içerisindeki kıyaslamalara örneklik teşkil etmektedir. Son olarak pek çok şey sunan ve ifade eden Hümayunname, muhteva özellikleri itibarıyla pek çok özgün konunun makaleye dönüşebileceği bir kaynak olarak durmaktadır. Bu yönüyle Gülbeden ve eseri dönem gelişmelerini nakleden diğer kaynaklarla eş zamanlı olarak okunduğunda belli dereceye kadar olayları farklı çerçevelerden okuma imkânı sunacaktır.

Kaynakça

1. Allami, Ebu'l-Fazl Mübarek, *Ekbername*, Ed. Mevlevî Abdürrahim, Muzhurool Press, Kalküta, 1877, C. I,
2. Ansari, A. S. Bazmee, "Gülbeden Begüm", *DİA*, c. 14, TDV Yay. İstanbul, 1996, ss. 235.
3. Babür, Zaireddin Muhammed, *Babürname*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008.
4. Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidî*, Çev. Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul, 2006.
5. Esterâbâdî, Muhammed Kâsım Hinduşah, *Târîh-i Firişte*, tash. Muhammed Rıza Nâsırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387, C. II.
6. Gülbeden, *Hümayunnâme*, Çev. Abdürrab Yelgar & Eymen Manyas, TTK, Ankara, 1987.

7. Herevî, Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Calcutta 1929.
8. Jean-Paul Roux, *Büyük Moğolların Tarihi Babur*, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s. 416-18.
9. Kaan, Oktay, “Hindistan’da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümâyûn Şah”, Çev. Bilal Koç, *The International Journal of The History School/Tarih Okulu*, İzmir, 2012, ss. 221-33.
10. Koç, Bilal, “Babürname ve Hümayunname’ye Göre Babürlülerdeki Protokol Merasimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman Armağanı*, Ed. Altan Çetin, TKAЕ Yay., Ankara, 2014, ss. 225-52.
10. Konukçu, Enver, “Hümayun”, *DİA*, c. 18, TDV Yay., İstanbul, 1998, ss. 481-83.

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИДА ЧОРВАЧИЛИКНИНГ ТУТГАН ЎРНИ (Амир Темури ва темурийлар даври мисолида)

Усмонов Б.А.

Фарғона давлат университети профессори, т.ф.д.

bahriddintemur@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада Амир Темури ва темурийлар даврида Фарғона водийси иқтисодий ҳаётидада чорвачиликнинг тутган ўрни тарихий манбалар асосида таҳлил этилган. Шунингдек, водий ҳудудида овчиликнинг қўшинни озиқ-авқат билан таъминлашдаги аҳамияти борасида айрим мулоҳазалар билдирилган.

Калит сўз ва иборалар: Фарғона водийси, Ашпорён, Туруқшорон, чорвачилик, чакрак, яйлов чорвачилиги, уй чорвачилиги, овчилик.

Аннотация: В данной статье на основе исторических источников анализируется роль животноводства в хозяйственной жизни Ферганской долины в период правления Амира Темура и Тимуридов. Также были сделаны некоторые замечания о важности охоты в районе долины для обеспечения армии продовольствием.

Ключевые слова и фразы: Ферганская долина, Ашпорён, Турукшарон, домашний скот, чакрак, пастбищный скот, домашний скот, охота.

Annotation: This article analyzes the role livestock-breeding in the economic life of the Ferghana Valley during the period of Amir Temur and the Timurids based on historical sources. Also, some feedbacks were made about the importance of hunting in the valley region in providing the army with food.

Key words and phrases: Ferghana Valley, Ashporyon, Turuksharon, livestock, chakrak, pasture livestock, domestic livestock, hunting.